

Валентина Ярошик, Тетяна Сосновська

Дмитро Багалій і Харківська громадська бібліотека (до 110-річчя з дня заснування ХДНБ ім.В.Г.Короленка)

Один з найстаріших культурно-освітніх закладів України Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка в 1996 р. відзначила своє 110-річчя. До її утворення причетні видатні вчені, громадські діячі міста: М.Сумцов, Х.Алчевська, В.Данилевський, А.Гурський, В.Франковський, а особливо Д.Багалій. Ім'я цього видатного вченого-історика широко знає в Україні та поза її межами. Він - автор майже 350 праць з питань вітчизняної культури, археології, історії Слобідської, Лівобережної та Південної України XVII - поч. XIX ст. А ще Дмитро Іванович Багалій був активним громадським діячем, неабияким організатором. Чимало сил він віддав справі бібліотек і, зокрема, харківським громадській та університетській книгозбірням.

У середині минулого століття в багатьох країнах вже було визнано, що бібліотеки є могутнім освітнім засобом. Встановлювалися спеціальні податки, приватні особи жертвували книги. Це спричинило стрімкий розвиток книгозбірень.

І лише в Російській імперії бібліотеки існували тільки на папері. Так, перша Харківська публічна бібліотека, відкрита в 1833 р., за браком читачів і власного приміщення переходила з рук у руки, доки книги не опинилися просто неба на подвір'ї Дворянського зібрання. Жителі міста дізналися про бібліотеку лише в 1838 р. з «Харьковских губернских ведомостей».

У ті часи книга ще не була нагальною потребою в суспільстві. Належало розбудити громадську свідомість і показати різним верствам населення просвітницьке значення бібліотек. І в 80-х роках XIX ст. найкращі представники прогресивної громадськості взялися за це. Завдяки їх енергійності постала громадська книгозбірня, яка на початку століття стала одною зі зразкових культурних установ.

Істотна заслуга в цьому Дмитра Багалія. Він брав активну участь у фундації ХГБ спочатку як її член, а з 1889 р. - як член правління установи. Протягом тринадцяти років Багалій беззмінно очолював його. Саме в цей час бібліотека здобула найбільшого авторитету. Багалій досконало вивчив стан бібліотечної справи за кордоном, зокрема в Англії та США, і найкраще з практики іноземних колег втілював у роботу ХГБ.

Погляди вченого на організацію бібліотечної справи викладено в працях: «О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки», «Речь при открытии нового здания Харьковской общественной библиотеки», «Речь при открытии филиального отделения ХОБ», «Харківська громадська бібліотека як тип наукової загальнопросвітньої обласної бібліотеки».

У записці «О задачах ХОБ» (1904), де відтворено його кредо щодо ролі й місця бібліотеки в суспільстві,

Багалій висуває тезу, якою можна керуватися й сьогодні: «...не слід і не можливо перетворювати нашу бібліотеку в будь-який виховний заклад, що переслідує добрі, але вузькі, а тому й партійні цілі, якщо вона хоче залишитися Бібліотекою громадською не тільки за способом свого управління, а й за своїм завданням, яке має полягати в найширшому задоволенні потреб усього харківського суспільства». Висловлюючи думку про необхідність одержання ХГБ обов'язкового примірника всіх книг, що видаються на терені Росії російською мовою, він сподівається, що бібліотека «перетвориться» в центральне обласне книгосховище.

Ці положення Багалій розвиває у доповіді про завдання бібліотеки, прочитаній на загальних зборах членів ХГБ (1904). На його думку, бібліотеці належить підвищити як загально-освітнє, так і наукове значення: вона мусить враховувати уподобання та потреби своїх читачів; не обов'язково дотримуватись якогось одного громадського напрямку, адже під час вироблення певного світосприймання важливо мати уявлення про всі інші. Збільшуючи свої наукові відділи, книгозбірня повинна дбати про свободу поглядів і думок.

Багалій неодноразово підкреслював, що літературу з бібліотеки треба видавати безкоштовно, і що слід ввести спеціальний податок на її утримання.

Істотною статтею забезпечення існування бібліотеки були благодійні пожертвування. Список добродійників очолював Багалій. У 1886 р., коли тільки-но було відкрито бібліотеку, він подарував 88 книг з питань історії. Не припиняв дарунки й надалі. Цими виданнями з автографами та дарчими написами вченого і сьогодні пишається ХДНБ ім. В.Г.Короленка.

Багалій неодноразово виступав з лекціями на користь ХГБ перед різними аудиторіями, що фіксувала газета «Харьковские губернские ведомости».

Зі звітів бібліотеки за 1889-1907 рр. випливає, що Дмитро Іванович брав участь практично в усіх засіданнях її правління. У протоколах відбито діяльність правління, коло вирішуваних питань і безпосередню роль голови

в їх розв'язанні. Він відповідав за стосунки з місцевими та іногородніми установами й особами, узгоджував різні організаційні питання, представляв бібліотеку на всіх рівнях. У 1903 р., наприклад, від імені ХГБ виступав у Полтаві на відкритті пам'ятника І. Котляревському.

Саме Багалій порушує питання про придбання для бібліотеки власного приміщення. Щоб привернути увагу громадськості до цієї проблеми, він виступає на зборах правління, звертається через місцеву пресу, видає брошуру «О необходимости постройки дома для Харьковской общественной библиотеки».

Перед міністерством фінансів Дмитро Іванович клопотався про надання субсидії, особисто просив про це міністра С. Ю. Вітте, і той виділив для будівництва 45 тис. крб. Надала кошти й міська дума. Все це разом з пожертвуваннями від приватних осіб та різних установ, прибутком від благочинних заходів (лекції, концерти тощо), енергійна діяльність правління і насамперед його голови, дало змогу придбати земельну ділянку для будівництва бібліотечного приміщення за проектом академіка архітектури Олексія Бекетова (на зразок Страсбурзької бібліотеки). Дмитро Іванович щоденно відвідував майданчик.

У 1901 р. бібліотека перебралася до нового приміщення. Багалій мав певні міркування щодо способів одержання коштів для його утримання. Допоміжними ресурсами, він вважав, є: плата за книгарню, яку спочатку доведеться здавати в оренду, використання читального залу для організації публічних лекцій, концертів, вечорів; плата за послуги палітурної майстерні і, можливо, за оренду підвалів. Він запропонував придбати сусідню ділянку землі, необхідну для розширення бібліотеки.

Коло вирішуваних правлінням питань було досить широким. Вони стосувалися статуту бібліотеки, збільшення кількості відвідувачів, зменшення незадоволених запитів на книги, матеріального й морального заохочення працівників, кошторису витрат на придбання книг тощо.

За ініціативою Багалія було видано перший в Україні друкований каталог українських книг ХГБ, що інформував про 3 тис. назв. Друковані каталоги з просвітницькою місією надсилалися до інших бібліотек країни, розповсюджувалися через торговельну мережу.

До інших книгозбірень надсилалися також дублетні примірники книжок, зразки друкованої документації ХГБ. Саме з цих міжбібліотечних контактів розпочиналася методична робота, що згодом була офіційно закріплена за ХДНБ як за регіональним методичним центром.

Великого значення надавав Багалій формуванню книжкових фондів ХГБ. Він неодноразово виступав з цього приводу на правлінні, написав записку «О способах приобретения книг», у якій, зокрема, зауважував: «Бажано мати усяку книгу та видання, незалежно від їхнього наукового чи суспільного спрямування, отже, в ній (бібліотеці. - авт.) можуть бути, приміром, книги й

періодичні видання консервативного і навіть ретроградного спрямування, поряд з юдофільськими творами - юдофобські і т.ін. Звідси випливає, що якби вищевказане прохання бібліотеки щодо безплатного надсилення книжок з Головного управління у справах друку було задоволене повністю або частково, то нам не слід було б застосовувати до цих книжок вилучення та виключення... Бібліотека з подякою має приймати всяку пожертвовану їй книжку чи періодичне видання, незалежно від його відносного достоїнства чи спрямування».

Коли розпочалися теоретичні дослідження в галузі бібліотечної справи, то в 1903 р. створюється перший у Росії спеціалізований відділ - бібліотекознавство. У його фонді було зібрано матеріали з питань бібліотечної справи: друковані каталоги, звіти різних російських та іноземних книгозбірень, зразки бланків, карток, формулярів тощо. Ці масиви експонувалися на Всесвітній виставці у Льєжі в 1905 р. і пізніше, в 1911, у Петербурзі на виставці, приуроченій до першого Всеросійського з'їзду бібліотечних працівників.

Брав Багалій участь і в організації структурних підрозділів ХГБ, зокрема чималий внесок його в створення відділів рукописів, музичного, українського, польського, «Hebraica et iudaica». Деякі з них працювали з 1903 р.

З приводу організації рукописного відділу він зазначає: «... довелось б звернутися до різних видатних діячів Росії та за кордоном з проханням щодо надсилки автографів... довести до загального відома, що наша бібліотека влаштовує рукописний відділ і збирає усілякі листи, мемуари, записки, автографи, невидані твори тощо, що становлять історико-літературний інтерес. Особливу увагу слід би при цьому звернути на приватні папери місцевих видатних діячів».

Як виняток, вважає Багалій, «можна буде й купити відомий документ; зате в результаті може виявитися зібрання, яке становитиме значну матеріальну вартість і ще більшу наукову цінність, що, безперечно, збільшить і наукове, й загальноосвітнє значення всієї Бібліотеки».

Дмитро Іванович не стояв осторонь і тоді, коли у ХГБ створювався нотний абонемент та музичний відділ, працівники якого, підкреслював він, повинні мати фахову освіту. Користування нотами має бути платним, з винятком для бідних.

Знаменна подія в історії ХГБ - відкриття у 1906 р. першого серед бібліотек країни українського відділу. Багалій зауважував, що в ньому треба збирати літературу з історії, етнографії, географії, економіки України, незалежно від мови, якою вона написана. Фонд має систематично поповнюватися, як і «місцевий відділ» (краєзнавчий). Потрібен покажчик статей про Україну з періодичних видань.

Піклувався Багалій і про обслуговування книгами найбідніших верств населення. У березні 1890 р. ХГБ відкрила дешевий абонемент (3 розряд), який Дмитро Іванович називав її гордістю і пристрасно відстоював

його існування, коли було зроблено спроби підняти платню за читання. Абонемент мав окремий книжковий фонд. Завдяки його роботі значно зросла кількість читачів та відвідувань. Для малозабезпечених жителів було відкрито філію на околицях - Холодній горі та Петинці (1901).

У 1906 р. Багалій стає ректором Харківського університету і, зрозуміло, відходить від роботи в бібліотеці. Проте величезне значення його діяльності в історії ХГБ безперечне. Вітаючи вченого з нагоди 25-річчя

його наукової діяльності, член правління бібліотеки О.Грузинцев підкреслив, що і через багато років Дмитра Івановича згадуватимуть як людину, котра зуміла серед мороку дійсності створити храм, де вічно палатиме вогонь істини, світоч знань.

Сьогодні ми, сучасні працівники книгозбірні, для якої так багато зробив Дмитро Багалій, приєднуємося до цих слів, віддаючи шану пам'яті цієї видатної особистості.

1. *Багалей Д.И.* Записка Д.И.Багалей о задачах Харьковской общественной библиотеки // Отчет Харьковской общественной библиотеки за 18 год ее существования (с 1-го окт. 1903 г. по 1 окт. 1904 г.) и ее филиального отделения за 4 год ее существования (с 1-го окт. 1903 по 1-е окт. 1904 г.). - Х., 1904. - С. XII-XV.
2. *Багалей Д.И.* О способах приобретения книг: Записки председателя правления ХОБ проф. Д.И.Багалей. - С. XXI-XXIII // Там же.
3. *Багалей Д.И.* Речь при открытии нового здания Харьковской общественной библиотеки // Сб. Харьк. истор.-филолог. об-ва. - 1912. - Т. 20. - С. 506.
4. *Гуменюк М.П.* Библиография и библиотекведение в научном наследии академика АН УССР Д.И.Багалей // Гуменюк М.П. Біля джерел української радянської бібліографії. - К., 1991. - С. 40-45.
5. *Павловский Ф.А.* Первый год Харьковской общественной библиотеки. - Х., 1888. - 16 с.
6. *Рубинский К.И.* Значение Д.И.Багалей в истории библиотечного дела // Профессор Дмитрий Иванович Багалей: 30-летней годовщине его учено-педагог. деятельности (1880-1910 гг.). - Х., 1912. - С. 55-62.
7. Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія: З нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. - К.: З друкарні УАН, 1927. - 1190 с.
8. *Ярошик В.О.* Д.І.Багалій і Харківська громадська бібліотека // Другі сумцовські читання: Тези наук. конф. 18 квіт. 1996 р. - Х., 1996. - С. 47-49.
9. Отчеты Харьковской общественной библиотеки (с первого по 28 год сущест.). - Х.: ХОБ, 1888 - 1914.

Олена Башун

Донецькій обласній універсальній науковій бібліотеці - 70 років

Першою бібліотекою Юзівки*, як доводить краєзнавець М.Альтер, була бібліотека товариства прикажчиків (відкрита в серпні 1907 р. у клубі «Наш уголок»). Це підтверджує і замітка в газеті «Новое время» (Санкт-Петербург).

Книги завозилися з Катеринослава та Харкова (місцеву книгарню було відкрито в 1908 р.). Це не могло задовольнити запити жителів Юзівки, тому інтелігенція і розпочала клопотання щодо створення бібліотеки-читальні.

Голова товариства взаємодопомоги прикажчиків Р.Вахтер звернувся до місцевих торговельних підприємств, і їх хазяї допомогли в приміщенні клубу прикажчиків відкрити бібліотеку, яка мала фондосховище та абонемент-читальню, розпочати фондоутворення з передплати губернських та столичних газет, журналів (20 назв); літературу було закуплено в Харкові та Катеринославі.

Першими передплатниками

бібліотеки (так називались її читачі), за правилами, були члени товариства прикажчиків. Вони могли брати одну книжку для читання безкоштовно. За другу і третю місячний внесок для них становив по 10 коп. Решта читачів сплачували за місячний абонемент за одну книгу - 20 коп., за дві - 30 коп. і за три - 40 коп. Учні платили вдвічі менше. Книги видавалися на місяць. Неповорнення в строк каралося штрафом у 2 коп. Постійні читачі користувалися бібліотекою безкоштовно, а разові за кожне відвідування платили по 2 коп. На абонементі сплачувалася застава - 1 крб.

Сьогодні більшістю з цього призабутого ми користуємося в бібліотеці, щоб зберегти фонд та привчити читачів до дисципліни.

З виданої у 1910 р. брошури-каталогу можна побачити, що у фонді бібліотеки були широко представлені твори таких українських письменників, як М.Коцюбинський, Леся Українка, І.Нечуй-Левицький, Т.Шевченко, І.Котляревський, російських - Я.Бальмонт,

З.Гіппіус, О.Грибоедов, Л.Андреев, О.Пушкін та інших, була також література для дітей, богословська, філософські праці Ф.Ніцше, Платона, Чаадаєва. За передплатою надходило понад 40 назв журналів.

За радянської влади в місті виникло ще кілька бібліотек, які й стали основою для нашої. Її створено як загальноміську за рішенням президії Стальокрвиконкому від 2 серпня 1926 р. і відкрито 1 грудня того ж року. Нараховувалося в ній тоді 20 тис. книг. Вона мала читальний зал і працювала з 5 до 9 год. вечора.

Деякі відомості про її роботу в ті часи можна почерпнути зі звіту Сталінської міської ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів перед виборцями за 1926-1928 рр.: «Книжковий фонд бібліотеки наприкінці 1928 р. складав 17685 прим. Найбільший відсоток книг (36,2%) - суспільно-економічного змісту... Читачів - 1830 чоловік, з них робітників - 52%, службовців - 35%, чоловіків - 68%, жінок - 31%. Видано книг за 1927-1928 рр. -

* Колишня назва Донська

© Башун Олена Володимирівна, Київ, 1997